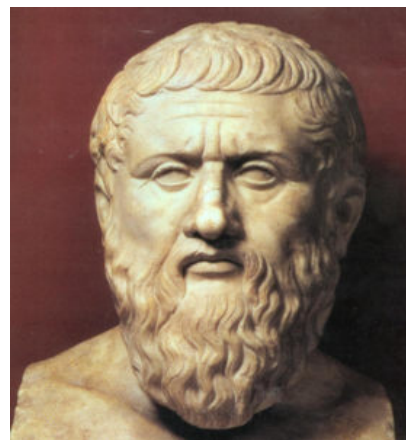

Νεο-απολογητές κατά Πλάτωνος (Μέρος Α')

Εισαγωγή

Ο πλατωνικός διάλογος «Νόμοι» αποτελείται από δώδεκα βιβλία (κεφάλαια). Είναι ο μοναδικός διάλογος στον οποίο δεν εμφανίζεται ο Σωκράτης. Και εύλογα. Διότι, σύμφωνα με όσα μας έχουν παραδοθεί, ήταν μετρημένες οι φορές που ο Σωκράτης εξήλθε των Αθηνών. Και σίγουρα, δεν μετέβη στην Κρήτη όπου εκτυλίσσεται ο διάλογος. Στους «Νόμους», λοιπόν, συμμετέχουν τρία πρόσωπα. Είναι ο Αθηναίος ξένος (Έλληνας, δηλαδή, άλλης πόλης) που δεν κατονομάζεται, ο Κλεινίας από την Κνωσό και ο Μέγιλλος από την Σπάρτη. Η συζήτηση λαμβάνει χώρα κατά τη πορεία των τριών αυτών ανδρών, από την Κνωσό προς στο Όρος του Διός. Εκεί, όπου κατά την παράδοση, ο βασιλιάς και νομοθέτης Μίνωας ανέβαινε κάθε εννέα χρόνια.

Θα επικεντρωθούμε στο δέκατο βιβλίο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο κεφάλαιο αυτό, αναφέρεται δεκαεπτά φορές η λέξη «πειθώ» και τα παράγωγά της. Έξι φορές η λέξη «πάθος» και μια φορά η λέξη «νόσος». Προκειμένου να κατανοηθεί ορθά το κείμενο, πρέπει να έχουμε υπόψη μας την πληροφορία του Διογένη του Λαερτίου, ότι ο Πλάτων «ονόμασι κέχρηται ποικίλοις προς το μη ευσύνοπτον είναι τοις αμαθέσι την πραγματείαν» (Βίοι φιλοσόφων, Γ' 63). Δηλαδή, χρησιμοποιεί διάφορα ονόματα και λέξεις με σκοπό να είναι όσο το δυνατόν λιγότερο κατανοητός στους αμαθείς.

Σήμερα, την εποχή της ισοπέδωσης, αυτό ίσως να φαίνεται εγωιστικό. Όμως, για εκείνη την μακρινή εποχή, ήταν απόλυτα λογικό και σύμφωνο με τις φιλοσοφικές αρχές, ότι δεν θα έπρεπε να είναι τα πάντα για τους πάντες ρητά. Έπρεπε πρώτα ο ίδιος ο άνθρωπος να καταστήσει τον εαυτό του άξιο και ικανό. Κάτι που προϋποθέτει σοβαρότητα και υπευθυνότητα, πνεύμα ελεύθερο με έρωτα προς το Όμορφο το Ευγενές και Αγαθό. Είναι ζήτημα προαιρέσεως. Εκτός όμως από αυτό, η ακριβής σημασία των φιλοσοφικών όρων άλλαζε από σχολή σε σχολή. Για αυτόν τον λόγο, ο Σπεύσιππος έγραψε τους «Όρους», όπου επεξηγούνται οι πλατωνικοί όροι.

Μια ακόμα πληροφορία που μας δίνει ο Διογένης, είναι ότι για να κατανοήσουμε με σωστό τρόπο τους πλατωνικούς διαλόγους, πρέπει να έχουμε υπόψη μας τρία πράγματα. Τη σημασία εκάστου των λεγομένων, αν το εκφραζόμενο είναι θέση του Πλάτωνος ή μια θέση που πρόκειται να διερευνηθεί, και τέλος η εξέταση της ορθότητας των λεγομένων (ο. π. Γ'63).

Όπως αντιλαμβανόμαστε εκ των ανωτέρω, δεν αρκεί η ανάγνωση των πλατωνικών κειμένων. Χρήζει η μελέτη τους με ιδιαίτερη προσοχή και δεν είναι ορθό να δέχεται κανείς ότι προχειρώς παρατίθεται στο διαδίκτυο, ειδικά από χριστιανικές απολογητικές ιστοσελίδες που διάκεινται εχθρικώς προς τον ελληνικό πολιτισμό.

Οι παραπάνω τρεις όροι λοιπόν είναι βασικοί -κατά την άποψή μου-, για να κατανοηθεί το πνεύμα του υπό εξέταση διαλόγου. Σίγουρα η πειθώ δεν αποτέλεσε θεμέλιο λίθο για την «ιερά εξέταση» είτε των ορθοδόξων, είτε των ρωμαιοκαθολικών. Συνεπώς, τα όσα γράφονται αδίκως και συκοφαντικώς περί του Πλάτωνος ως δήθεν «πατέρα και εμπνευστή» της Ιεράς Εξετάσεως, κρίνονται ως άτοπα.

Οι σκόπιμα παρερμηνευμένες λέξεις «πάθος» και «νόσος» των Νόμων

Οι λέξεις «πάθος» και «νόσος» που χρησιμοποιούνται στον διάλογο, αναφέρονται αμφοτέρως στους ανθρώπους που έχουν λανθασμένες αντιλήψεις περί των θεών. Είτε αυτοί αποδέχονται την ύπαρξή τους, είτε όχι. Με τη λέξη «πάθος» δηλώνεται η αλλοίωση-αντίφαση στον ειρμό της λογικής σκέψεως. Διότι, εάν κάποιος αποδέχεται την ύπαρξη του θείου, αλλά ταυτόχρονα απορρίπτει την πρόνοια, κάνει το θείο μικρότερο του ανθρώπου. Και αυτό είναι λογικό σφάλμα, εφόσον εξ ορισμού το θείο είναι ποιοτικά ανώτερο του ανθρώπου. Στο κείμενο των «Νόμων» αναφέρεται: «τούτο νυν το πάθος ελήλυθας, ώστ' είναι μεν δοκείν αυτούς, τω δε ανθρωπίνων καταφρονείν και αμελείν πραγμάτων» (900b). Το πάθος λοιπόν συνδέεται με τη «δόξα», δηλαδή την γνώμη. Στον Πλάτωνα, η λέξη «δόξα» δεν σημαίνει απαραίτητα την πλάνη (όπως στον φιλόσοφο Παρμενίδη), αλλά κάτι που βρίσκεται μεταξύ αγνοίας και επιστήμης (γνώσης). Μόνο με την διαλεκτική θα μπορούσε να αποδειχτεί ψευδές ή αληθές το περιεχόμενό της.

Η λέξη «νόσος» δεν υποδηλώνει τον άρρωστο στον νου (όπως θα βόλευε ορισμένους νεο-απολογητές), εφόσον αν ήταν έτσι, η πειθώ (που υπενθυμίζω ότι αναφέρεται δεκαεπτά φορές) και η δύναμή της, δεν θα είχαν καμία επίδραση σε αυτούς. Ας δούμε λοιπόν το παρακάτω απόσπασμα από τους «Νόμους» (888b-

888c).

Μέγιστον δε, ο νυν ουδέν ηγησθαι, **το περί τους θεούς ορθώς διανοηθέντα** ζην καλώς ή μη. Πρώτον δε περί αυτών εν τι μέγα σοι μηνύων ουκ αν ποτέ φανείην ψευδής, το τοιόνδε. Ου σου μόνος ουδέ οι σοι φίλοι πρώτοι και πρώτον **ταύτην δόξαν περί θεών έσχετε**, γίνονται δε αεί πλείους ή ελάττους **ταύτην την νόσον** έχοντες· τόδε τοίνυν σοι, παραγεγονώς αυτών πολλοίς, φράζοιμ' αν, το μηδένα πώποτε λαβόντα εκ νέου **ταύτην την δόξαν περί θεών**, ως ουκ εισίν, διατελέσαι προς γήρας μείναντα εν **ταύτη τη διανοήσει**, τα δύο μέντοι **πάθη περί θεούς** μείναι, πολλοίσι μεν ου, μείναι δε ουν τισιν, το τους θεούς είναι μεν, φροντίζειν δε ουδέν των ανθρωπίνων, και το μετά τούτο, ως φροντίζουσι μεν, ευπαραμύθητοι δ' εισίν θύμασιν και ευχαίας. Το δη σαφές αν γενόμενόν σοι περί αυτών κατά δύναμιν δόγμα, αν εμοί πείθη, περιμένεις, ανασκοπών είτε ούτως είτε άλλως έχει, πυνθανόμενος παρά τε των άλλων και δη μάλιστα και παρά του νομοθέτου

Δηλαδή...

Και το πιο σοβαρό απ' όλα, που εσύ θεωρείς μηδαμινό, είναι να σχηματίσεις **σωστή γνώμη για τους θεούς** και να ζήσεις μια ωραία ζωή ή μια τελείως αντίθετη απ' αυτή. Το πρώτο μεγάλο μήνυμα που μπορώ να σου δώσω γι' αυτούς, χωρίς να φοβούμαι πως θα βγω ψεύτης, είναι το εξής: Ούτε συ μονάχα, ούτε οι φίλοι σου είσαστε οι πρώτοι εισηγητές **αυτής της γνώμης για τους θεούς**. Υπάρχουν πάντοτε πολλοί ή λίγοι που πάσχουν **απ' αυτή την αρρώστια**. Έχω γνωρίσει πολλούς απ' αυτούς, και να τι μπορώ να σου πω: ότι κανένας από όσους σχημάτισαν **αυτήν την ιδέα** για τη μη ύπαρξη των θεών όταν ήταν νέος, δεν έμεινε ποτέ προσκολλημένος σ' αυτήν την αντίληψη όταν γέρασε. Τα άλλα όμως δύο **παθήματα τα σχετικά με τους θεούς**, αν δεν έμειναν σε πολλούς, έμειναν όμως σε μερικούς: Το ότι δηλαδή οι θεοί υπάρχουν αλλά δεν φροντίζουν καθόλου για τα ανθρώπινα πράγματα, και επίσης το ότι φροντίζουν μεν, αλλά εύκολα εξευμενίζονται με θυσίες και προσευχές. Λοιπόν, αν θέλεις να μ' ακούσεις, πρέπει να περιμένεις να σχηματίσεις πάνω σε αυτό το ζήτημα μια ξεκάθαρη, όσο είναι δυνατόν, γνώμη και να αναθεωρείς τις σκέψεις σου, ποιό άραγε είναι αληθινό αυτό ή εκείνο, συζητώντας το με τους άλλους και προπαντός με τον νομοθέτη.

Παρατηρούμε ότι στο παραπάνω απόσπασμα των «Νόμων» το «ορθώς

διανοηθέντα» αντιπαρατίθεται με το «ταύτην δόξαν περί θεών», το οποίο αντιστοιχεί με το «ταύτην την νόσον» -«ταύτη τη διανοήσει» και το «πάθη περί θεούς», που πιστοποιεί ότι προανέφερα. Στον πλατωνικό διάλογο «Τίμαιος» (88b), έχουμε μια επιπλέον απόδειξη ότι με τον όρο «νόσος» δηλώνεται η αμάθεια, που κατά τον Πλάτωνα, οδηγεί στην αθεία. «Μεγίστην νόσον αμαθία».

Η θέση του Πλάτωνα για τους νόμους

Πρέπει όμως να εξεταστεί και η θέση του Πλάτωνα για τους νόμους. Αυτό μπορούμε να το δούμε από τον διάλογο «Πολιτεία», που οι μελετητές θεωρούν ότι σχετίζεται με τους «Νόμους».

*Όταν λοιπόν τα παιδιά, από τα πρώτα τους κιόλας παιγνίδια, δεχθούν μέσα τους διαμέσου της μουσικής και της ποίησης την ομορφιά της τάξης, αυτή, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με εκείνα τα άλλα παιδιά, τούτα εδώ τα δικά μας τα ακολουθεί σε όλα και τα δυναμώνει, διορθώνοντας κι ό,τι τυχόν πρωτύτερα πήγαινε στραβά στην πόλη. Άρα, ακόμη και κάποια πράγματα που θεωρούνται πως έχουν μικρή σημασία και που οι παλαιότεροι τα άφησαν να χαθούν, αυτοί εδώ θα τα βρίσκουν μόνοι τους. Τούτα εδώ· ότι οι νέοι δεν πρέπει να μιλούν μπροστά στους μεγαλύτερους, ότι πρέπει να τους παραχωρούν τη θέση τους, να σηκώνονται μπροστά τους όρθιοι, να φροντίζουν τους γονείς τους, επίσης σχετικά με το κούρεμα, το ντύσιμο, την υπόδεσή τους, γενικά την εξωτερική τους εμφάνιση και όλα τα παρόμοια. **Να φτιάχνει κανείς νόμους για να ρυθμίσει τέτοια πράγματα είναι, νομίζω ανόητο**· γιατί τέτοιες ρυθμίσεις, προφορικές ή γραπτές, δεν γίνονται, αλλά κι αν γίνονταν, θα έμεναν ανεφάρμοστες. Φαίνεται, Αδείμαντε, είπα, ότι, **ανάλογα με την κατεύθυνση που θα πάρει κανείς από την παιδεία, θα εξαρτηθεί και η παραπέρα εξέλιξή του** (κείμενο: εκ της παιδείας όποι αν τις ορμήσει, τοιαύτα και τα επόμενα είναι)· ή μήπως δεν αληθεύει ότι πάντοτε το όμοιο αποζητάει το όμοιό του; Και θα λέγαμε, νομίζω, ότι καταλήγει σε κάτι ολοκληρωμένο και δυναμικό, είτε καλό είτε και το αντίθετο. Για αυτούς τους λόγους λοιπόν, είπα, εγώ δεν θα επιχειρούσα να θεσπίσω νόμους για τέτοιας λογής πράγματα. Όμως, για το όνομα των θεών, τί θα γίνει με τις υποθέσεις της αγοράς, τις ιδιωτικές συμφωνίες που συνάπτουν ο ένας με τον άλλο στην αγορά, τις συναλλαγές, αν θέλεις, με τον έναν και τον άλλο τεχνίτη, επίσης με τις εξυβρίσεις, τις σωματικές κακώσεις, τις μηνύσεις που υποβάλλονται, τον ορισμό των δικαστών, ακόμη με την καταβολή και την είσπραξη τελών, όπου τυχόν είναι απαραίτητο στις αγορές ή στα λιμάνια ή και γενικώς με κάποιες ρυθμίσεις για*

την τάξη στην αγορά, στην πόλη, στο λιμάνι ή οτιδήποτε άλλο σχετικό· **θα αποτολήσουμε άραγε να φτιάξουμε για τέτοια πράγματα νόμους; Όχι, είπε. Δεν θα ήταν σωστό να δίνουμε προσταγές σε καλούς και αγαθούς άξιους ανθρώπους** (κείμενο: ουκ άξιον ανδράσιν καλοίς καγαθοίς επιτάττειν)· **γιατί τις περισσότερες ρυθμίσεις, για όσα πράγματα χρειάζονται νομοθετική ρύθμιση, θα τις βρουν και μόνοι τους.** Ναι, φίλε μου, αν ο θεός τους αξιώνει να φυλάνε ακέραιους εκείνους τους νόμους και διορθώνοντάς τους, πιστεύοντας ότι θα πετύχουν έτσι το τέλειο. Εννοείς, είπα, ότι οι άνθρωποι τέτοιας λογής θα ζήσουν σαν τους αρρώστους που υποφέρουν και που εξαιτίας της ακολασίας τους δεν έχουν τη διάθεση να ξεκόψουν από τις κακές συνήθειές τους. **Με το γιατρολόγημα δεν κατορθώνουν τίποτε εκτός από το να κάνουν τις αρρώστιες τους** (κείμενο: νοσήματα) **πιο σοβαρές και με περισσότερες επιπλοκές, πάντοτε ελπίζοντας πως, αν τους συστήσει κανείς κάποιο φάρμακο, θα δουν μ' αυτό την υγεία τους.**

(Πολιτεία, 425a 3- 426a 4)

Σύμφωνα με τα παραπάνω, κατά τον Πλάτωνα δεν χρειάζονται πολλοί και λεπτομερειακοί νόμοι για τη διαμόρφωση του χαρακτήρος ενός ανθρώπου. Διότι, δεν είναι ζήτημα νόμων αλλά πρωτίστως παιδείας. Η παιδεία και η πείρα του βίου είναι που συντελούν στην ανάπτυξη και ολοκλήρωση του ανθρώπου. Για αυτό και κατά τους αρχαίους, η βιολογική ηλικία (πρέπει να) συμβαδίζει με την πνευματική.

Αν κάποιος έχει λάβει την ορθή παιδεία, ακόμα και για τα σοβαρότερα, δεν χρειάζεται κάποιες νομοθετικές διατάξεις να του πουν τι πρέπει να κάνει. Το ξέρει από μόνος του. Αν όλοι οι άνθρωποι είχαν αληθινά παιδεία, δεν θα αδικούσε ο ένας τον άλλο. Ακόμα και αν συνέβαινε κάποια αντιδικία, θα έβρισκαν από μόνοι τους τη δίκαιη λύση. Διότι οι νόμοι αποβλέπουν στα συμπτώματα, ενώ η παιδεία στα αίτια. Μόνο επικουρική θα έπρεπε να είναι η λειτουργία τους.

Επίσης...

Μη δυσανασχετείς λοιπόν μ' αυτούς· γιατί κάτι τέτοιοι είναι, καθώς φαίνεται, οι πιο διασκεδαστικοί: **Θεσπίζουν με νόμους αυτά που τώρα λέγαμε κι έπειτα διορθώνουν αυτούς τους νόμους, πάντοτε με την ιδέα ότι θα βρουν μια άκρη, ώστε να μπει τέλος στα αδικήματα των συναλλαγών** και σε όσα μόλις τώρα έλεγα, χωρίς να γνωρίζουν ότι στην πραγματικότητα είναι σαν να κόβουν το κεφάλι από τη Λερναία Ύδρα. Κατά τη γνώμη μου, είπα, ούτε σε μια

πόλη με άσχημη διακυβέρνηση ούτε και σε μια άλλη σωστά συγκροτημένη θα χρειάζονταν να ασχοληθεί ο αληθινός νομοθέτης με αυτό το είδος των νόμων και των πολιτευμάτων. Στην πρώτη επειδή θα ήταν άχρηστο και δεν θα έφερνε κανένα αποτέλεσμα, στη δεύτερη επειδή κάποιες από τις ορθές ρυθμίσεις θα μπορούσε να τις σκεφθεί ο οποιοσδήποτε, ενώ οι υπόλοιπες ακολουθούν αυτόματα από όσα έχουν θεσπιστεί πρωτύτερα (ο. π 426e 4- 427a6)

Εδώ διαφαίνεται η αδυναμία των νόμων να αποδώσουν τη δικαιοσύνη άνευ της παιδείας. Είναι μάταιο το να διορθώνονται συνεχώς οι νομοθετικές διατάξεις, από τη στιγμή που το πρόβλημα είναι βαθύτερο. Είναι σαν να προσπαθεί κανείς να θεραπεύσει το βήχα και όχι αυτό που προκαλεί το βήχα. Έτσι, λοιπόν, ο Πλάτων στο κύκνειο άσμα του, και προσπαθώντας να συνταιριάξει το τέλειο με το ατελές, χρησιμοποιεί τον νόμο μόνο ως δικλείδα ασφαλείας της τάξεως.

Η δομή του 10ου βιβλίου των «Νόμων» του Πλάτωνος

Όπως πάντα υποστηρίζω και προτρέπω, το καλύτερο θα ήταν να έπαιρνε κανείς στα χέρια του να μελετήσει ο ίδιος ολόκληρο το κείμενο, ώστε να διαμορφώσει ίδια άποψη επί του θέματος. Αυτό θα ήταν πραγματικά, ευχής έργον. Παρακάτω χωρίζω συμβατικά το κεφάλαιο σε υπο-ενότητες, προκειμένου να διευκολυνθεί στην κατανόηση, ο αναγνώστης που συμβαίνει να μην διαθέτει στην βιβλιοθήκη του το συγκεκριμένο πλατωνικό έργο.

884a-885b: Το κεφάλαιο ξεκινάει με τους τρεις συνομιλητές να πραγματεύονται το ζήτημα των «βιαιών», δηλαδή των βίαιων πράξεων. Άρα, όσα θα μας πει, αφορούν άμεσα το πρακτικό πεδίο. Οι σημερινοί επικριτές του φιλοσόφου, αυτό το αποκρύπτουν. Σύμφωνα με το κείμενο, διακρίνονται πέντε γένη ή είδη ακολασιών και ύβρεων. Σύμφωνα με το «Μέγα ετυμολογικό λεξικό» του Δ. Δημητράκου, ύβρις είναι «η αλαζονική, προπετής συμπεριφορά, **διαγωγή πηγάζουσα εκ πάθους ζωηρού** ή εκ της συναισθηματικής υπερβολικής δυνάμεως, αυθάδεια, αναίδεια [...] **κακομεταχείρισις** πηγάζουσα εξ ακολασίας, αυθαδείας, ακράτου αλαζονείας» (τ. ΙΔ΄, σ. 7357).

α) Όταν «εις ιερά γίνωνται», δηλαδή στρέφονται κατά ιερών πραγμάτων.

β) Όταν διαπράττονται «εις ιερά δε ίδια και τάφους».

γ) Όταν διαπράττονται «εις γονέας», δηλαδή «όταν υβρίζει τις». Ο ισχύων (επί εποχής Πλάτωνος) νόμος του Σόλωνος, όριζε: «Τα παιδιά οφείλουν να τιμούν τους γονείς τους. Εάν κάποιος δεν φροντίζει τους γονείς του, προσάγεται στο

δικαστήριο και δεν του ανατίθεται κανένα δημόσιο αξίωμα». Με το σκεπτικό ότι εφόσον κάποιος δεν αναλαμβάνει την φροντίδα των ίδιων των γονέων του, πόσο περισσότερο θα είναι αμελής στα δημόσια πράγματα.

δ) Όταν κανείς χρησιμοποιεί πράγματα που ανήκουν στους άρχοντες, χωρίς να τους έχει πείσει.

ε) Κάθε τι που θίγει τα πολιτικά δικαιώματα του κάθε ελεύθερου πολίτη.

Για κάθε μια από τις παραπάνω περιπτώσεις βίας, «δη δοτέον εις κοινόν νόμον εκάστοις».

Τέλος, οι άνθρωποι εξαιτίας των στρεβλών αντιλήψεών τους για τους θεούς, οδηγούνται σε τρεις καταστάσεις πάθους (που όπως είδαμε, είναι αγνωσία). «*Εν δη τι των τριών πάσχων, ή τούτο, όπερ είπον, ουχ ηγούμενος, ή το δεύτερον όντας ου φροντίζειν ανθρώπων, ή τρίτον ευπαραμυθήτους είναι θυσίαις τε και ευχαίς παραγομένους*».

Συνεπώς, είναι ξεκάθαρο ότι ο Πλάτων δεν μιλά μόνο για τους άθεους («ουχ ηγούμενος»), αλλά και για τους θρησκευτές που νομίζουν ότι οι θεοί δεν φροντίζουν («ου φροντίζειν ανθρώπων»), ή νομίζουν ότι αυτοί εξαγοράζονται με θυσίες. Όμως, ούτε αυτό αναφέρεται από τους κατηγορούς του Πλάτωνος! Και παρουσιάζεται ο Πλάτων ως ένας άνθρωπος που μαίνεται ειδικά επί των αθέων, μόνο και μόνο επειδή διαφωνεί μαζί τους ιδεολογικά! Σε αντίθεση με τους χριστιανούς, που «βάπτιζαν» ως «αιρετικό» ή «άθεο» όποιον δεν πίστευε τα ίδια πράγματα με αυτούς. Έστω και αν δέχονταν θεό!

885c-885e: Ο διάλογος συνεχίζεται με τον Αθηναίο ξένο να θέτει ως «υπόθεση εργασίας», το ζήτημα της απόδειξης της υπάρξεως των θεών. Λέει λοιπόν εξ ονόματος εκείνων που δεν πιστεύουν:

*Ορισμένοι από εμάς δεν πιστεύομεν καθόλου ούτε στο ελάχιστο στους θεούς, άλλοι σ' αυτούς που σεις λέτε. Συνεπώς αξιώνομε από σας, καθώς εσείς αξιώνατε από τους νόμους, πριν σπεύσετε να μας απειλήσετε με τρόπο σκληρό, θα πρέπει προηγουμένως να προσπαθήσετε εσείς **να πείσετε και να μας εξηγήσετε ότι υπάρχουν θεοί**, επικαλούμενοι ισχυρά επιχειρήματα και ότι είναι ανώτεροι από το να μεταπείθονται ενάντια στο δίκαιο, με το να γοητεύονται από ορισμένα δώρα.*

Παρατηρούμε ότι υπάρχει διάλογος. Λόγος και αντίλογος. Θέση και αντίθεση. Εάν

ο Πλάτων διακατείχεται από ιεροεξεταστικό πνεύμα, αυτά τα στοιχεία δεν θα υπήρχαν.

886a- 899c: Στο κομμάτι αυτό, αναπτύσσονται τα φιλοσοφικά επιχειρήματα υπέρ της υπάρξεως των θεών και απευθύνεται σε αυτούς που δεν πιστεύουν καθόλου. Αξίζει να σημειωθεί ότι **αδίκως** καταλογίζεται στον Πλάτωνα η θέση ότι δήθεν οι άνθρωποι που δεν δέχονται την ύπαρξη των θεών, το κάνουν με μοναδική πρόφαση να δικαιολογήσουν τον έκλυτο βίο. Ο φιλόσοφος γνωρίζει πολύ καλά ότι στην ίδια κατάσταση θα μπορούσαν να βρεθούν και πολλοί των υποκρινομένων θρησκευτών. Γιατί, η πίστη κατά τους αρχαίους ή τουλάχιστον για τους φιλοσόφους, δεν είναι μια παθητική δογματική αποδοχή. Το «μη απίστει ίσον εστί τω μετέρχου και κτω εκείνα δι' α ουκ απιστήσεις» (Ιάμβλιχος, Προτρεπτικός 21,3). Η πίστη, ισοδυναμεί με το να μετέρχεσαι και να αποκτάς όλα εκείνα που θα σε πείσουν με λογικά επιχειρήματα, ώστε να μην απιστείς. Ακόμα και η λέξη «δόγμα» είχε πολύ διαφορετική έννοια τότε σε σχέση με την σημερινή παπαδοκρατούμενη κοινωνία.

Λέει λοιπόν ο Πλάτων (με το στόμα του ξένου) στον Κλεινία και στον Μέγιστο, διορθώνοντάς τους: «Υμείς μεν γαρ ουκ ίστε αυτών περί την της διαφοράς αιτίαν, αλλ' ηγείσθαι ακρατεία μόνον ηδονών τε και επιθυμιών επί τον ασεβή βίον ορμάσθαι τας ψυχάς αυτών». Η άποψη του Μινουά για τον Πλάτωνα ότι «προοικονομεί την περίφημη ρήση: εάν δεν υπάρχει θεός, τα πάντα επιτρέπονται» (Η ιστορία της αθείας σ. 67), κρίνεται ως λανθασμένη.

Η στρεβλή εντύπωση περί της μη υπάρξεως των θεών, σύμφωνα με τον παρόντα διάλογο, οφείλεται σε δύο κύριους λόγους. Ο πρώτος σχετίζεται με τον τρόπο παρουσιάσεως των θεογονιών. «Εισίν ημίν εν γράμμασιν λόγοι κείμενοι», δηλαδή υπάρχουν γραπτά γραμμένα με μέτρο ή άνευ μέτρου που ομιλούν περί των θεών («οι μεν εν τίσι μέτροις, οι δε και άνευ μέτρων λέγοντες περί θεών»). Εκεί αναφέρεται «ως γέγονεν η πρώτη φύσις ουρανού των τε άλλων, προϊόντες δε της αρχής ου πολύ θεογονίαν διεξέρχονται, γενόμενοι τε ως προς αλλήλους ωμίλησαν». Δηλαδή, ξεκινούν από τη γέννηση του ουρανού, και μετά εξιστορούν τις γενέσεις των υπολοίπων θεών και το πώς συμπεριφέρονται μεταξύ τους. Αυτά λοιπόν, επειδή δεν κατανοούνταν η πραγματική σημασία τους, παρεξηγούνταν και οδηγούσαν στην αθεία. Ο Πλάτων δεν αναλύει περισσότερο στον παρόντα διάλογο. Το κάνει όμως στον διάλογο «Πολιτεία». Και φρονώ ότι πρέπει να γίνει στο σημείο αυτό μια ακόμα παρέκβαση, προκειμένου να διαλευκανθεί και αυτό το ζήτημα. Για να μην μείνουμε με τη λανθασμένη εντύπωση ότι ο Πλάτων γράφει ενάντια στις θεογονίες.

Το ψεύδος ότι ο Πλάτων καταφέρεται εναντίον του Ομήρου

Ο Πλάτων στον διάλογο «Πολιτεία» εκφράζει ένα αίτημα· την κάθαρση των μύθων. Λέγοντας «κάθαρση», εννοείται η αποβολή κάθε ανθρώπινου στοιχείου από την μυθολογική παρουσίαση των θεών. Με αυτόν τον τρόπο, μένει τελικά το καθαρά φιλοσοφικό- θρησκευτικό στοιχείο του μύθου. Αναφέρεται στον τρόπο παρουσιάσεως και όχι στον ίδιο τον μύθο. Διότι, ελλοχεύει ο κίνδυνος να παρασυρθεί ο νέος που δεν έχει πείρα, και να εκλάβει κατά κυριολεξία τα όσα αναφέρονται σε αυτούς. Φυσικά, όπως θα αποδειχθεί παρακάτω, ο Πλάτων γνωρίζει και εκτιμά τους μύθους που κληροδοτήθηκαν από τους παλαιότερους, και αναγνωρίζει τη μεγάλη τους αξία. Παράλληλα όμως γνωρίζει ότι χωρίς το κλειδί του αποσυμβολισμού-αποκωδικοποιήσεως, ο καθένας μπορεί να παρασυρθεί σε λανθασμένες αντιλήψεις («πάθος», «νόσος»). Διότι, ο μύθος είναι συνυφασμένος με τη μύηση στα πανάρχαια αρχαιοελληνικά μυστήρια και την ελληνική φιλοσοφία (πρβλ. Σαλούστιος «Περί θεών και κόσμου», Ιουλιανός «Εις Βασιλέαν Ήλιον» κτλ). Δεν είναι μόνο ο Όμηρος, ο Ησίοδος, και ο Ορφεύς που άφησαν θεογονίες. Υπάρχουν αναφορές στα αρχαία κείμενα για αρκετές ακόμα από τις οποίες δεν διεσώθη κάτι.

Ο Όμηρος και οι συγγράψαντες θεογονίες όχι μόνο μνημονεύονται με πολύ θετικό τρόπο από τον Πλάτωνα σε άλλα σημεία των διαλόγων του, αλλά επιπλέον θεωρεί αξιόπιστα όσα εκείνοι έγραψαν. Αυτό αποδεικνύεται από την μελέτη της «Απολογίας» του Σωκράτους, το διάλογο «Γοργίας», «Τίμαιος», «Μίνωας», τον εξεταζόμενο διάλογο «Νόμοι» και αλλού. Στο «Συμπόσιο» γράφει: *«Όταν λάβει υπόψη του τον Όμηρο και τον Ησίοδο και τους άλλους μεγάλους ποιητές· τους καμαρώνει, τι απογόνους αφήνουν πίσω τους, απογόνους που τους χαρίζουν αθάνατη δόξα και μνήμη, όπως κι εκείνοι είναι αθάνατοι»*.

Στον διάλογο «Ίων» γράφει: *«Είναι απόλυτο να μελετάμε όλους τους μεγάλους ποιητές, και κατεξοχήν τον Όμηρο, τον κορυφαίο και θεϊκότερο των ποιητών, και πρέπει να επιδιώκουμε με ζέση να κατανοούμε το πνεύμα του, όχι μόνο τα λόγια του»* (530b). Εδώ, έχουμε τον υπαινιγμό ότι ο Όμηρος χρήζει αποσυμβολισμού. Στον διάλογο που εξετάζουμε, τους «Νόμους» (682a), οι ποιητές χαρακτηρίζονται ως γένος «θεϊκό».

Γράφει στην «Πολιτεία»...

«τούτο (αναφέρεται στο μύθο) που ως το όλον ειπείν ψεύδος, ενί δε και αληθή» (377a). Δηλαδή, το «ψεύδος» είναι οι αλληγορίες και οι συμβολισμοί που δεν θα έπρεπε να εκλαμβάνονται κατά κυριολεξία, και «αληθή» είναι ο αποσυμβολισμός.

Κοιτάζοντας τις μεγαλύτερες μυθικές διηγήσεις, είπα εγώ, θα διακρίνουμε και τις πιο μικρές. Γιατί το καλούπι είναι ασφαλώς το ίδιο κι η επίδραση που ασκούν, και οι μεγάλες και οι μικρές, επίσης η ίδια· ή δεν το νομίζεις; Αυτό το δέχομαι, είπε· δεν καταλαβαίνω όμως ποιους εννοείς όταν λες μεγάλους μύθους. Αυτούς, είπα, που μας έλεγαν ο Ησίοδος κι ο Όμηρος και οι άλλοι ποιητές. **Αυτοί έπλεκαν μυθικές ψευδείς διηγήσεις και τις έλεγαν στους ανθρώπους και τις λένε και τώρα.** Ποιους μύθους εννοείς, είπε, και τι κακό βρίσκεις σε αυτούς; Αυτό που πρωτίστως και κυρίως πρέπει να κατακρίνει κανείς, ιδίως όταν κανείς δεν ψεύδεται με όμορφο τρόπο. Έχεις ένα παράδειγμα; Όταν λόγου χάριν κάποιος, με όσα λέει, **παρουσιάζει άσχημα ό, τι σχετίζεται με τους θεούς και τους ήρωες,** δηλαδή ποιας λογής είναι αυτοί, **σαν το ζωγράφο που όσα ζωγραφίζει δεν έχουν καμία ομοιότητα με αυτά που θέλει να ζωγραφίσει.** Πραγματικά, είπε, σωστό είναι τέτοια πράγματα να τα κατακρίνει κανείς.

(377c)

Η παρομοίωση με τον ζωγράφο αντανακλά το συμβολικό χαρακτήρα. Όπως ο ζωγράφος άλλα αποτυπώνει στο χαρτί και άλλα έχει υπόψη του, έτσι και ο μυθοπλάστης -μέσω της αλληγορίας- άλλο γράφει και άλλο εννοεί. Όμως, αυτήν την αλήθεια δεν την ξέρει κάποιος αμήτορος ή κάποιος αμαθής και ρηχός.

...όλες εκείνες τις μάχες των θεών μεταξύ τους που έχει ιστορήσει ο Όμηρος, είτε με αλληγορική σημασία είτε και όχι, αυτά δεν θα τα ανεχθούμε να λέγονται στην πόλη. **Γιατί ο νέος άνθρωπος δεν θα είναι σε θέση να διακρίνει τι είναι αλληγορικό και τι δεν είναι, αλλά οι γνώμες (δόξαις) που θα ενστερνιστεί σ' αυτήν την ηλικία δύσκολα αλλάζουν κι έχουν την τάση να γίνονται ανεξίτηλες.** Ίσως γι' αυτό λοιπόν πρέπει να κάνουμε το παν ώστε οι πρώτοι - πρώτοι μύθοι που ακούνε τα παιδιά να έχουν συντεθεί όσον το δυνατόν πιο όμορφα για να οδηγούν στην αρετή.

(378d)

Όποιος θα ήθελε να δει περισσότερα, μπορεί να μελετήσει τα χωρία 376e - 392a, όπου αναφέρεται στην παιδεία των πολιτών, από την παιδική ηλικία.

Αλλού αναφέρει..

Για αυτό λοιπόν Γλαύκων, όταν συναντάς θαυμαστές του Ομήρου να λένε ότι ο

ποιητής αυτός έχει μορφώσει την Ελλάδα κι ότι προκειμένου να διοικήσει κανείς και να δώσει παιδεία στους ανθρώπους αξίζει να πιάσει και να τον μελετήσει, και να ζει έχοντας ρυθμίσει όλη του τη ζωή σύμφωνα με αυτόν τον ποιητή, πρέπει, βέβαια, να είσαι ήπιος και ευγενικός μαζί απέναντί τους, θεωρώντας τους καλούς ανθρώπους στο βαθμό που τους το επιτρέπουν οι δυνάμεις τους· **επίσης να παραδεχθείς μαζί τους ότι ο Όμηρος είναι μεγάλος ποιητής κι ανάμεσα στους τραγικούς ποιητές ο πρώτος**, αλλά να ξέρεις όμως ότι οι ύμνοι στους θεούς και τα εγκώμια για τους άξιους ανθρώπους είναι η μόνη ποίηση η οποία πρέπει να γίνει αποδεκτή στην πόλη (606e)

Δηλαδή, ο Πλάτων θεωρεί ότι όντως ο Όμηρος έχει μορφώσει την Ελλάδα. Με την προϋπόθεση βέβαια ότι έχει εξηγηθεί ορθά. Και συνεχίζει, ότι στην «ιδανική» πολιτεία, μόνο τα αποκαθαρμένα μέρη θα ήταν αποδεκτά. Αυτό υπαινίσσεται μια πόλη αρίστων και αξίων, όπου οι αλήθειες θα δίδονταν φανερά.

Ο Πρόκλος, στο υπόμνημά του «Εις Πλάτωνος Πολιτεία», εξηγεί ότι υπάρχουν δύο είδη μύθων. Το ένα είδος, αυτό που εμπλέκει θεούς, λέγεται ιερατικός μύθος. Το άλλο είδος, λέγεται διδακτικός ή φιλοσοφικός μύθος. Το πρώτο είδος απευθύνεται σε προχωρημένους και **δεν** λειτουργεί παιδαγωγικά. Το δεύτερο είδος απευθύνεται στους νέους και λειτουργεί παιδαγωγικά.

Αν όσα είπαμε είναι σωστά, δεν πρέπει για τον λόγο αυτό να στερούμε από τους ομηρικούς μύθους τη συγγένειά τους προς τα όντως όντα, επειδή δεν συμβάλλουν στην παιδεία των νέων (διότι **ο σκοπός των μύθων αυτών δεν είναι παιδευτικός** κι ούτε σε κάτι τέτοιο απέβλεπαν οι μυθοπλάστες όταν μας τους παρέδωσαν), ούτε πάλι αυτούς που έγραψε ο Πλάτων να τους ανάγουμε στο είδος με τους ένθεου μάλλον χαρακτήρα μύθους, αλλά **να ξεχωρίζουμε τη μια ομάδα από την άλλη**· να κατατάσσουμε δηλαδή τους μεν στους κατά κύριο λόγο φιλοσοφικούς και τους δε σε αυτούς που ταιριάζουν με τους ιερατικούς θεσμούς, τους μεν σε αυτούς που είναι σωστό να τους ακούνε οι νέοι και τους δε σε αυτούς που απευθύνονται σε όσους έχουν παιδαγωγηθεί ορθά στην άλλη παιδεία και επιθυμούν να εγκαταστήσουν τη νοητική δύναμη της ψυχής τους στην ακρόαση των μύθων αυτών σαν κάποιο μυστικό όργανο.[...] **Δικαιολογημένα λοιπόν λέμε ότι οι ομηρικοί μύθοι δεν αποδίδουν με τη μίμηση σωστά το θείον, διότι δεν συμβάλλουν στην προσπάθεια των νομοθετών για αρετή και παιδεία ούτε στην ορθή αγωγή των νέων**, αλλά δίνουν την εντύπωση ότι δεν έχουν καμία ομοιότητα με την πραγματικότητα, κι

ούτε θα μπορούσαν να θεωρηθούν αρμόζοντες προς εκείνους που είναι επικεφαλής της πολιτικής επιστημονικής γνώσης, **αλλά σχετίζονται με διαφορετικό τρόπο προς τους θεούς** και ανυψώνουν στη θέασή τους όσους είναι προικισμένοι από τη φύση τους. **Το αγαθό των μύθων αυτών δεν είναι παιδευτικό αλλά μυστικό, αποσκοπεί όχι στην ελαφρά διάθεση και κατάσταση του νεαρού, αλλά στη σοβαρή του πρεσβύτη.** [...] η ακρόαση των μύθων βρίσκεται σε αντιστοιχία προς τις αγιότερες τελετές και τα τελειότερα μυστήρια. Διότι το ότι οι μύθοι αυτοί πρέπει να αποκαλύπτονται σε συνδυασμό με θυσίες, και μάλιστα τις μεγαλύτερες και τελειότερες, δείχνει ότι η εντός αυτών θέαση αποτελεί μυστική διδασκαλία και ιεροτελεστία που ανυψώνει τους ακροατές. Έτσι, **όποιος από εμάς κατήργησε τον επιπόλαιο και ανώριμο χαρακτήρα της ψυχής του** και τις απροσδιόριστες ορμές της φαντασίας κι έκανε επικεφαλής και οδηγητή της ζωής του το νου, αυτός θα μπορούσε στην κατάλληλη στιγμή να μετάσχει στα αποκεκρυμμένα θεάματα που εμπεριέχουν οι εν λόγω μύθοι [...] δεν πρέπει να αποδίδουμε στα μυστικά νοήματα των θεών κάτι που προέρχεται από την κάτω υλική περιοχή...
(79-80)

Ο Πρόκλος αναπτύσσει την ελληνική θέαση των μύθων με πολλά περισσότερα στοιχεία, αλλά τα συγκεκριμένα αρκούν.

Εδώ, τελειώνει το πρώτο μέρος. Στο δεύτερο μέρος, θα δούμε τον δεύτερο λόγο που οδηγεί στην στρεβλή εντύπωση περί των θεών και θα δοθούν επεξηγήσεις στην σκόπιμη παρερμηνεία των λόγων του Πλάτωνος από τους προπαγανδιστές.

Σας ευχαριστώ για τον χρόνο σας.

Διομήδης